

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דבר שבועי

פרשת דברים, תשס"ח
מספר 768

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דברי כיבושין ודברי כיבוש

בנאום הצוואה שמושה נושא לפני מותו, הכולל את רוב ספר דברים, הוא מעודד את ישראל לקיים את מצוות התורה אף לאחר מותו ומזהירם מפני נטישת עבודת ה'. שכנוע זה נחוץ הן משום שלאחר מות משה לא יהיה אתם נביא כמותו, שידריכם ויוכיחם, הן משום שרק בהיכנסם לארץ כנען יחויבו בכל המצוות, שהן תנאי להתמדת קיומו של עם ישראל על אדמתו.

כאן המקום להבהיר: משה מת לא במדבר ולא בחוצה-לארץ. הוא נאם את נאומו האחרון וגם מת "בעבר הירדן בארץ מואב" (א:ה), שהיא חלק מארץ ישראל מכל הבחינות: גיאוגרפית, היסטורית וגם ייעודית, שהלוא הן לאבות הן ליוצאי מצרים הובטחה הארץ "עַד-הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת"¹ במזרח. ואולם "כנען" המצומצמת, היא עבר הירדן המערבי, בה עיקר קדושתה של ארץ ישראל; בה נקבעו קברי האבות והאימהות, ובה נתקדשו מקדשי ישראל: גלגל, שילה וירושלים.² לא נתחייבו אפוא ישראל במלא המצוות³ ולא במלוא העונשים אם יעברו עליהן, עד שעברו את הירדן אל צדו המערבי. לקראת מעבר זה מזהירם משה ומוכיחם.

כדי להוכיח את ישראל על טרדנותם וסכסכותם, פותח משה בסיפור מינוי הדיינים (א:ט-יח), המשמש גם מבוא לקראת העניין הבא, הוא שילוח המרגלים, לאמור: כבר הייתם מאורגנים היטב לקראת כיבוש כנען, וחטאתם סיכל זאת.

החטא האמור הוא חטא המרגלים (א:כ-מה). את מה שהתורה לא ראתה צורך לספר במעשה המרגלים עצמו בספר במדבר, היינו שהיזמה לשיגורם באה מצד העם,⁴ משלים כאן משה (א:כב) כדי להבליט את אשמתם בכל המהלך. העם ביקש ריגול צבאי בלבד, "את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא שם" (שם). ומשה בשלחו אותם הוסיף את סיקור טיב הארץ ופוריותה (במ' יג:יח-כ), כדי שתיאורם ירים את מורל הלוחמים לקראת כיבוש הארץ הטובה. ואולם דווקא עירוב המוטיב המורלי עם המוטיב הצבאי היה להם למכשול. הלא על טוב הארץ ופורותיה אכן ראוי היה לספר לכל העם, אך המרגלים הוסיפו לספר באוזני כל העם, ולא רק באוזני ההנהגה, גם את הממצא הצבאי. אמירה זו הפחידה את העם, המרידה אותו נגד משה והביאה למות כל הדור הזה.

על 38 השנים של הנדודים במדבר עקב חטא המרגלים מדלג משה בפסוק אחד: "וַתִּשְׁבוּ בְקִדְשׁ יָמִים רַבִּים פְּיָמִים אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם" – להזכיר את חסד ה': על אף הגזרה לא נדדו ממש ברוב שנות המדבר אלא היו מרוכזים סביב קדש, ובאזור זה רעו את צאנם כדרך הרועים,⁵ כפי שאכן נרמז במעשה עצמו: "וּבְיָמֵיכֶם יִהְיוּ רְעִים בְּמִדְבַּר אַרְבָּעִים שָׁנָה" (במ' יד:לג).

¹ בראשית טו:יח.

² ספרי זוטא לבמדבר ה:ב, עמ' 1, 228 במהדורת הורוביץ.

³ תורת כהנים, פ' אמור, ראש פרשה יא. וראו עתה מאורות הדף היומי 477, י' בתמוז תשס"ח.

⁴ כשם שבספר דברים אין מפורט שהיזמה למינוי השופטים באה מיתרו (שמ' יח:יג-כו; והשוו דב' א:ט-יז), וכשם שאין מפורש שיזמת ההתנחלות בעבר הירדן באה מהשבטים גד וראובן (במ' לב; השוו דב' ג:יב-יז).

⁵ כשם שקיין, שנגזר עליו "נַעַן וְנָד תִּהְיֶה בְּאַרְצָךְ" (בר'ד:יב), הונח לו וישב בארץ הקרויה "אַרְצָךְ-נֹד" (שם, טז).

מכאן עובר משה לתאר את עניין עבר הירדן המזרחי: המעבר בה, כיבוש חלקים ממנה ונתינתם נחלה לראובן, גד ומשפחות ממנשה (ב:ב - ג:כ). תיאור כיבושים אלה בא לעודד את ישראל לקראת המשך הכיבוש בכנען עצמה (ג:כא-כב):

וְאֵת-יְהוֹשׁוּעַ צִנִּיתִי בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הֲרֹאת אֶת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֶל-לְהִיכֶם לְשָׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לְכָל-הַמְּמַלְכוֹת אֲשֶׁר אָתָּה עֹבֵר שָׁמָּה. לֹא תִירָאוּם כִּי ה' אֶל-לְהִיכֶם הוּא הַנְּלַחֵם לָכֶם.

אנו קוראים כאן איסור להתקיף את אדום שבאזור הערבה ודרום עבר הירדן, וישראל אכן עקפו את ארצו (ב:ד-ח), כפי שעולה גם מסיפור האירוע גופו בספר במדבר (כ:יד-כא). שם הוסיפה התורה לספר על שתי בקשות מעבר שביקשו ישראל, ואדום דחה אותן. אלה פרטים היסטוריים שאין למשה עניין לחזור עליהם באוזני הדור שחוזה זאת. כאן מתרכז משה רק בצד העקרוני של היחסים עם אדום, ובהמשך דבריו גם עם מואב ועמון (ב:ט-כב).

העיקרון הוא: את ארצות עבר הירדן נתן ה' לאדום, למואב ולעמון. עבר הירדן המזרחי כלול בארץ הייעוד שהבטיח ה' לאברהם "עַד-הַנְּהַר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת" במזרח, אולם כאמור, לעומת עבר הירדן המערבי שבו עיקר קדושת הארץ, עבר הירדן המזרחי קדוש פחות, עד שבספר יהושע (כב:יט) הוא מכונה "ארץ טמאה". יש בו קדושה מהותית והלכתית מסוימת, כשישראל יושבים בה, אך עקרונית מדובר בנחלת חולין ליורשי אברהם, הם עמון ומואב בני לוט שהיה אחיין ובן-בית לאברהם, ואדום הוא עשו שהיה נכד לאברהם.

מתן חבלי עבר הירדן ליורשי אברהם שאינם מבני ישראל, מתבטאת בשני עניינים:

א. מעתה אסור לישראל להתקיפם ולקחת חלקים מנחלותיהם.

ב. ה' נתן חבלים אלה ליורשי אברהם מידי עמים תקיפים שישבו שם לפני: המואבים ירשו את האימים (ב:י-יא), העמונים ירשו את הזמזומים (שם:כ-כא), ושני עמים קדמונים אלה נמנים עם גזע הרפאים-הענקים. אדום כבש את ארצו מידי החורים (שם:יב, כב).

הכיצד בכל זאת יכלו ישראל לכבוש חלק מעבר הירדן ולהתנחל בה? דבר זה מפורט בסיפור המעשה עצמו בספר במדבר (כא:כא-לד). שם מסופר שהאמורי בא ונלחם "בְּמִלְחָה מוֹאֵב הָרֵאשׁוֹן"⁶ וכבש חלק מארץ מואב "מֵאַרְזֵן עַד-יַבֶּק". כיבוש זה של האמורי את המואבים אפשר אפוא לישראל לכבוש עתה שטח זה מיד סיחון מלך האמורי, כפי שאחרי דורות רבים הבהיר זאת השופט יפתח למלך עמון, שתבע שטח זה מאת בני ישראל, בשם מואב אחי עמון (שופ' יא:טו-כב), וכדברי רבותינו: "עמון ומואב טהרו בסיחון" (גיטין לח ע"א).

הקב"ה מצווה אפוא את משה, כמסופר בפרשתנו: "רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת-סִיחֹן מֶלֶךְ-חֶשְׁבֹּן הָאֲמֹרִי וְאֶת-אַרְצוֹ הַחֵל רֶשֶׁת וְהַתְּגַר בּוֹ מִלְחָמָה" (ב:כד). אך משה אינו עושה כך, אלא שולח אל סיחון דברי שלום כדלהלן (ב:כו-כט):

אֶעֱבְרָה בְּאַרְצְךָ בְּדַרְךְ אֲלֶיךָ לֹא אֶסּוּר יְמִין וּשְׂמֹאל. אֲכַל בֶּכֶסֶף תִּשְׁבְּרֵנִי וְאֲכַלְתִּי וּמִים בֶּכֶסֶף תִּתֵּן-לִי וְשִׁתִּיתִי רַק אֶעֱבְרָה בְּרַגְלִי. פֶּאֶשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְהַמּוֹאֲבִים הַיִּשְׁבִּים בְּעַר עַד אֲשֶׁר-אֶעֱבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֶל-לְהִינוּ נָתַן לָנוּ.

כיצד זה עובר משה על צו ה' ושולח דברי שלום אל מלך שנצטווה משה להילחם בו ולרשת את ארצו? המדרשים דורשים דרשות על "גדול השלום", ויפה דורשים,⁷ אך הפשט הוא שאמנם נתגרה משה בסיחון מלך האמורי וגררו לסירוב למעברם של ישראל, וממילא יצטרכו ישראל להילחם בו כדי להגיע אל הירדן.

כיצד? משה ביקש לעבור בארץ סיחון "פֶּאֶשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְהַמּוֹאֲבִים הַיִּשְׁבִּים בְּעַר". האומנם דייק משה בדבריו? הלא קראנו שבני עשו – אדום, ובני מואב לא נתנו מעבר לישראל, וישראל נאלצו להקיף את ארצותיהם!⁸ במצג-שווא זה גירה אפוא משה את סיחון, שמן הסתם אמר בלבו: 'אם אדום ומואב לא נתרצו לישראל לתת להם מעבר, הרי לא ייתכן שאני אהיה חלוש וותרן ואתרצה לישראל!'

⁶ "ראשון" לא במשמע מוחלט אלא במשמע יחסי: מי שקדם. כשם ש"אחרון" יכול לבוא במשמע יחסי. ראו בר' טז:ב; חגי ב:ט.

⁷ דברים רבה ה' סוף יג; תנחומא – בובר, דברים הוספה: עמוד ג ע"ב וד ע"א.

⁸ פרשנים מנסים לתרץ את השאלה על ידי הרמוניזציה וחלוקה: לא אותם מואבים היושבים בער, אלא מואבים אחרים נתרצו לישראל; ולא בני עשו היושבים בשעיר אלא אדומים אחרים נתרצו לישראל, שלא נתנו מעבר אך נתנו או מכרו מזון. ראו רש"י, רשב"ם, ראב"ע וחזקוני. באופן אחר תירץ ר"י אברבנאל.

הוא אפוא שציווה ה' את משה: "וְהִתְגַּדַּר בּוֹ מִלְחָמָה" – התגרה בו עד שיצא למלחמה. וכך עשה משה, ככתוב: "ובתחבולות עשה מלחמה" (משלי כ: יח).

מנחם בן-ישר

המכללה האקדמית אשקלון

תגובה למאמר "דברי כיבושין ודברי כיבוש"

(פרשת דברים תשס"ח, מס' 768)

יש אמירה עממית שה"פשט" של אחד הוא ה"דרש" של האחר. כך חשתי כשקראתי את פירושו של מנחם בן-ישר (שכונה על ידו כ"פשט") לפסוקים בספר דברים (ב: כו-כט) העוסקים במסור ששלח משה לסיחון מלך האמורי. לדעתי נוטה פירושו לצד ה"דרש", מה גם שהוא דוחה את ה"פשט" האמיתי כפי שהוא נראה לי.

הכותב מעלה קושי: משה מבקש מסיחון שני דברים: (א) לעבור בארצו (ב) למכור לו אוכל ומים בכסף, ולאחר מכן משה מוסיף: "פְּאֶשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְּנֵי עֵשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְהַמֹּאֲבִים הַיִּשְׁבִּים בְּעָרָי" (ב: כט). והלוא כולנו יודעים שאדום ובני מואב לא אפשרו לבני ישראל לעבור בארצם (במ' כ: יד-כא). על המילים "פְּאֶשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְּנֵי עֵשׂוֹ" אומר רש"י: "לא לענין לעבור את ארצם אלא לענין מכר אוכל ומים". בן-ישר דוחה את ההצעה הזאת כפרשנות של "הרמוניזציה וחלוקה", אך לכאורה יש בדברי רש"י בעיה קשה ממנה.

אם אדום לא אפשרו לישראל לעבור, וישראל נאלצו להקיף את ארצם, איך ייתכן שמכרו לישראל אוכל ומים? לאמתו של דבר, הבעיה הזאת נוצרה כבר כמה פסוקים קודם לכן, כשה' מצווה למשה לומר לעם (ב: ד-ו):

אַתֶּם עֹבְרִים בְּגִבּוֹל אֲחֵיכֶם בְּנֵי-עֵשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְיִירָאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד. אַל-תִּתְגַּדְּרוּ בָּם... אֲכַל תִּשְׁפְּרוּ מְאֹתָם בְּכֶסֶף וְאֲכַלְתֶּם וְגַם-מֵימֵם תִּכְרוּ מְאֹתָם בְּכֶסֶף וּשְׁתִּיתֶם. ברור שמדובר באותו עם שזה לא מכבר סירב לתת לישראל לעבור את ארצו, ואם כן, איך יש ציפיה שיוכלו לקנות מהם אוכל ומים? המפתח לפתרון הוא שמדובר בשני מצבים שונים לגמרי זה מזה:

1. הסירוב של מלך אדום והאיום לצאת למלחמה באו במענה לבקשה של משה כשישראל עדיין היו בקדש ברנע, בקצה גבול אדום המערבי, ורצו לנסוע ישר דרך האתרים לחצות את נחל הערבה ולעבור בתוך שטחו של אדום עד דרך המלך ולהגיע לערבות מואב. דוד-צבי הופמן מסביר שיש להררי אדום שיפוע גבוה ותלול מאוד לצד מערב, ולכן אדום היה מוכן להתנגד בחרב להתקפה אפשרית של ישראל. וכיוון שאסור לישראל להילחם בבני עשו, הרי 'וַיֵּט יִשְׂרָאֵל מִעֲלָיו'.

2. מצב אחר נוצר אחרי שבני ישראל נאלצו לנסוע דרומה ולהסתובב דרך ים סוף ולעלות צפונה דרך מדבר מואב, השוכן בגבול המזרחי של הר שעיר – נסיעה ארוכה ומפרכת, כדכתיב: "וַיִּנָּסֶב אֶת-הַר-שַׁעֲרֵי יָמִים רַבִּים". אבל הררי אדום מתרוממים רק מעט מעל מדבר הערבה, וכשראו האדומים את בני ישראל הולכים לאורך גבולם ומתנהגים כאוהבי שלום, איבדו את אומץ לבם להילחם, ובמקום זה מכרו להם אוכל ומים. לאור זה מובנות עתה הוראותיו של הקב"ה:

"אַתֶּם עֹבְרִים בְּגִבּוֹל אֲחֵיכֶם בְּנֵי-עֵשׂוֹ" – הפעם לאורך כל הגבול המזרחי.

"וְיִירָאוּ מִכֶּם" – משום שמצד זה אין להם הגנה טבעית.

"אַל-תִּתְגַּדְּרוּ בָּם" – כשהם יבינו שפניכם לשלום, ישתפו פעולה.

"אֲכַל תִּשְׁבְּרוּ מְאֹתָם בְּכֶסֶף" – כך קרה גם כשעברו בגבול מואב.

מכל זה עולה שדברי משה לסיחון גלויים וישרים מאוד: "אֲעֹבְרָה בְּאַרְצְךָ בְּדֶרֶךְ בְּדֶרֶךְ אֵלַי... אֲכַל בְּכֶסֶף תִּשְׁבְּרֵנִי וְאֲכַלְתִּי... פְּאֶשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְּנֵי עֵשׂוֹ... וְהַמֹּאֲבִים".

סיחון ידע היטב שאדום ומואב חשדו בישראל ולא נתנו להם מעבר, ולפיכך נאלצו ישראל לעבור דרך ים סוף. העניין שמשה מציין הוא שהתנהגות ישראל לאורך כל הדרך הייתה כה ידידותית ונעדרת כל התגרות, עד שמי שקודם לכן ראה בהם אויב מוכן היה למכור להם אוכל ומים. משה טוען שעצם העובדה שעשו כן, יש בה כדי להעיד שאפשר לסמוך ולהאמין בדבריו כשהוא אומר "בְּדֶרֶךְ בְּדֶרֶךְ אֵלַי לֹא אֶסּוּר יָמִין וּשְׂמֹאל", וזאת המשמעות של "פְּאֶשֶׁר עָשׂוּ-לִי

בְּנֵי עֶשׂוֹ... וְהַמּוֹאֲבִים". כמובן, בעניין אדום ומואב הייתה אפשרות פיזית להקיף את ארצם ולהגיע למחוז חפצם, אבל ב"ארצך", "ארץ האמורי", זה בלתי אפשרי, ולכן "אֶעֱבְרָה בְּאַרְצְךָ". הקושי המונח ביסוד פירושו של הכותב הוא "כיצד עובר משה על צו ה' ושולח דברי שלום אל מלך שנצטווה להילחם בו" (על פי דב' ב:כד), והכותב דוחה תשובות המדרשים המדברים על "גדול השלום" במילים "יפה דורשים". לי נראה שקרוב יותר לפשט לומר שמשה זכר את המילים באחד מנאומיו האחרונים – "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום" (דב' ב:י) והיה רוצה להיות נאה דורש ונאה מקיים. ואת צו ה' "והתגר בו מלחמה" אפשר לפרש כדברי הנצי"ב: "אם לא יתנו לעבור, לא תחדל גם להלחם בו".

ד"ר שמעון-אליעזר הלוי ספירו
המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>